

Notes sobre la destreal paleolítica de Constantí

Jaume Massó Carballido
Fill Adoptiu de Constantí

Resum: Notes documentals i bibliogràfiques (dels segles XIX, XX i XXI) sobre una destreal, de sílex tallat, que sembla procedir del terme municipal de Constantí i que es conserva en el Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Paraules clau: Historiografia arqueològica, destreal paleolítica, Constantí.

Abstract: Documentative and bibliographical references (from the 19th, 20th and 21st centuries) of a flint axe that appears to have been found in the municipality of Constantí and is on display at the National Archaeological Museum of Tarragona.

Keywords: Archaeological historiography, palaeolithic axe, Constantí.

Com és sabut, al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona (MNAT) es conserva una destreal de sílex tallat, de color gairebé negre, suposadament procedent del terme de Constantí.¹ Aquesta curiosa eina prehistòrica, d'època paleolítica, fou propietat de l'arqueòleg tarragoní Bonaventura Hernández i Sanahuja (1810-1891), qui la diposità al Museu Arqueològic –del qual era director– abans del 1868, atès que ja consta en l'inventari que ell mateix va redactar l'any suara esmentat: «Punta de lanza en sílice negro, perteneciente á la edad de piedra».²

En un catàleg també manuscrit, però de 1880, Hernández descrivia aquest objecte com una «Punta de lanza ó segun otros una hacha en sílex negro».³ El seu successor al front del Museu Arqueològic tarragoní, Àngel del Arco y

¹ Vegeu, per exemple, el meu opuscle *Notes per a l'estudi del terme de Constantí a l'antiguitat*, Tarragona: Centre d'Estudis de Constantí, 1990, p. 5-6.

² Hernández, B., *Inventario del Museo. 1868*, manuscrit sense foliar, arxiu del MNAT. La referència transcrita correspon a l'objecte núm. 5 de l'apartat «Edad de piedra», i hi consta que era propietat o dipòsit de B[onaventura] H[ernández].

³ Hernández, B., *Catálogo razonado del Museo Arqueológico*, manuscrit (1880), arxiu del MNAT, foli 13v., objecte núm. 3 de l'apartat «Edad de la piedra tallada» (també hi consta com a propietat de «B. H.»).

Molinero, també l'esmentà en el catàleg imprès l'any 1894: «Hacha de sílex negro, toscamente tallada, de las llamadas piedras de rayo. Fué encontrada en las inmediaciones de Constantí, cerca de Tarragona. Mide 0'12 m. por 0'06».⁴

À. del Arco també va fer constar que la peça ja era –després de la mort de B. Hernández– propietat de la Diputació Provincial de Tarragona. Això era així per disposició testamentària d'Hernández, qui el 1880 havia sol·licitat a la Diputació una pensió vitalícia per a les seves filles fadrines,⁵ a canvi de la cessió perpètua dels materials procedents la seva col·lecció particular.

En el document manuscrit *Objetos del Museo Arqueológico que son de propiedad de Don Buenaventura Hernandez, con expresion del local, armario, estante y número en donde están depositados*,⁶ hi és esmentada una «Punta de lanza en sílex negro: regalo del difunto Padre Vinader; esta flecha es astillada ó acantillada», que era situada o exposada al «Gran Salón» del Museu Arqueològic (el qual era instal·lat en la planta baixa del gran palau de la plaça de la Font que aleshores compartien l'Ajuntament i la Diputació), concretament en l'armari 1, estant B, número 3 (com ja hem indicat en la nostra nota 4). Era, per tant, un obsequi que Hernández havia rebut –en un moment indeterminat però anterior a 1868– de mans d'un sacerdot de cognom Vinader, aparentment català.

Però, ¿qui era aquell *padre* Vinader que ja era mort el setembre de 1879? ¿Potser el mateix sacerdot –i jesuïta– que l'any 1860 havia localitzat un mosaic romà –i altres restes arqueològiques– en la província de Salamanca?⁷ Val a dir que no apareix cap Vinader en els llistats vuitcentistes de socis de la Societat Arqueològica Tarraconense,⁸ que no és esmentat en el rectorologi de la parròquia

⁴ Arco y Molinero, À. del, *Catálogo del Museo Arqueológico de Tarragona, con la Clasificación hecha en 1878 por D. Buenaventura Hernández Sanahuja* [...], Tarragona 1894, p. 2, núm. 10, amb la referència topogràfica «Armario 1.º – Estante B. – Núm. 3». En la fitxa de l'inventari general realitzat per Samuel Ventura Solsona, ja als anys quaranta del segle XX, aquesta «Hacha paleolítica» consta amb el número 10 i s'hi indiquen el material («pedernal gris ahumado»), les dimensions («long. 0,120 m. - anch. 0,060 m.»), el pes («183 gramos»), la conservació («Buena»), la procedència («Hallada en las inmediaciones de Constantí (Tarragona)»), el dipòsit («Diputación Provincial»), el número del registre oficial d'entrada («1046»), la datació («Del Acheulense inferior»), la referència topogràfica («Bandeja nº 18») i la data concreta de realització de la fitxa («9-II-1945»). El mateix S. Ventura va incloure (el 30 d'octubre de 1947) aquesta «Hacha paleolítica; pedernal gris ahumado» en el volum del *Registro de entrada*, també conservat a l'arxiu del MNAT.

⁵ Vegeu el meu article "Notes per a una biografia de Bonaventura Hernández i Sanahuja (1810-1891): els orígens i l'entorn familiar", *Estudis de Constantí*, núm. 33 (2015), esp. p. 185-187.

⁶ Document signat i datat per Hernández a Tarragona l'1 de setembre de 1879. Arxiu de la Diputació de Tarragona, secció de Cultura, lligall d'«Instrucción Pública» dels anys 1891-1894 (núm. de registre: 495), «Expediente relativo al legado de D. Buenaventura Hernandez, Director del Museo Arqueológico y adquisición del Monetario y demás objetos de su pertenencia».

⁷ Vegeu Álvarez-Sanchís, J., «Castilla y León», dins Almagro-Gorbea, M. & Maier Allende, J. (eds.), *250 años de arqueología y patrimonio. Documentación sobre arqueología y patrimonio histórico de la Real Academia de la Historia. Estudio general e índices*, Madrid: Real Academia de la Historia, 2003, p. 118, amb la referència a un document «fechado en 1860 del jesuita Vinader sobre el mosaico romano de San Julián de la Valmuza, hallado en la casa del cura-párroco». Sobre aquella troballa salmantina també hi ha informació disponible a Internet.

⁸ Vegeu Ferrer i Bosch, M. A.; Dasca i Roigé, A. & Rovira i Soriano, A., *CL anys de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense. Una aproximació a la seva història (1844-1994)*, Tarragona: RSAT, 1994, p. 356-387.

La destal de sílex negre conservada al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona (fotografia de Ramon Cornadó, arxiu del MNAT).

de Constantí⁹ i que tampoc no se n'han trobat referències a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona.¹⁰

Més o menys coetàniament, el periodista i historiador castellà Modesto Lafuente y Zamalloa, en la seva molt voluminosa *Historia general de España* –i entre els objectes relacionats sota l'epígraf «Armas de las épocas primitivas conservadas en el Museo Arqueológico de Tarragona (Descripcion redactada por el señor Hernandez Sanahuja, director del Museo)»– va esmentar «una hacha de sílice negro acantillada, de 11 centímetros de longitud, que [...] corresponde a la edad paleolítica». El dibuix de la làmina litografiada (de M. Pujadas) que acompanya el text em permet confirmar que es tracta de la peça que ara ens interessa.¹¹

L'any 1909, al seu llibre *Tarragona prehistòrica i protohistòrica*, el metge i historiador tarragoní Agustí Maria Gibert i Olivé ja publicà una fotografia de la destral, amb el peu «Sílex trencat de Constantí (Museu de Tarragona, n° 10 d. c.)». En aquesta petita imatge fotogràfica es veu que la peça portava enganxada una etiqueta amb el número 10 inscrit, que cal entendre com el corresponent del catàleg del Museu. Aquest sílex il·lustra, ensems amb altres imatges, el capítol dedicat per Gibert a les «Estacions prehistòriques catalanes», en què explicava –entre altres coses– que «pot deduir-se que a Catalunya de l'home primitiu paleolític no se'n sap re, es a dir, de quan no coneixia la terra ni se servia d'instruments d'òs, si bé se'l troba en la península pirenenca, car fabricava a *Leivia* i *Peniche* (Portugal) i a Sant Isidre del Camp (Madrid), com a Sant Acheul (Amiens, Somme), els sílexs o destrals de pedra foguera ovalats o en forma d'ametlla que caracteritzen les èpoques cheelena i acheulena (quaternari antic inferior), dels que hi ha un exemplar (sílex negre) en el Museu Arqueològic de Tarragona, provinent del terme municipal de la vila de Constantí, que parteix amb el de Tarragona, recomanable pel seu trencat i la regularitat dels seus contorns [...]».¹²

Pels volts de 1910 fou publicat el volum dedicat a la província de Tarragona, a càrrec de l'historiador tarragoní Emili Morera i Llauredó, de la *Geografia General de Catalunya* que dirigia Francesc Carreras i Candi. Entre moltes altres coses, Morera hi esmentà que «en lo montícol de Constantí havia sigut descoberta una destral de pedra granítica de la època primitiva».¹³ Aquesta referència a una altra destral *constantinenca*, tot i que de característiques i cronologia diferents (pro-

⁹ Pel que fa al rectorologi de Constantí, agraeixo les informacions facilitades per l'arxiver municipal, Josep Estivill, i per l'anterior mossèn de la parròquia constantinenca, Joaquim Claver.

¹⁰ Sobre aquesta darrera qüestió, agraeixo la col·laboració de Joan Maria Quijada Bosch, de l'Arxiu de l'arquebisbat de Tarragona. M'ha indicat que si el tal Vinader era caputxí, potser n'hi hagi informació a l'arxiu dels jesuïtes. De moment, deixo la recerca aquí.

¹¹ Lafuente, M., *Historia general de España desde los tiempos primitivos hasta la muerte de Fernando VII*, Barcelona: Muntaner y Simón, 1877, tom I, lám. 1, dibuix núm. 6.

¹² Citació textual, sense normalitzar el text. Vegeu Gibert, A. M., *Tarragona prehistòrica i protohistòrica*, Barcelona: Tipografia «L'Avenç», 1909, p. 47-48.

¹³ Morera i Llauredó, E., *Provincia de Tarragona* [volum de la *Geografia General de Catalunya* dirigida per F. Carreras i Candi], Barcelona: Casa Editorial Alberto Martín, s. a. [1910-1911], p. 332.

Fotografia de la destal publicada en el llibre d'A. M. Gibert (1909).

bablement polimentada, atès el tipus lític, i d'època neolítica o fins i tot posterior), va provocar una certa confusió entre alguns estudiosos.

Més endavant, el Dr. Hugo Obermaier, catedràtic de la Universitat de Madrid, va publicar un llibre intítulat *El hombre fósil*, que esdevingué un excel·lent compendi de la recerca paleontològica i arqueològica portada a terme fins aleshores sobre la prehistòria europea. Tot i que tingué el llibre una primera edició uns quants anys abans, jo utilitzaré aquí la segona, força ampliada, que aparegué el 1925 i que ara tinc a mà. En el capítol VI, dedicat a «La Península Ibérica durante el período cuaternario», el professor Obermaier recollia la informació referent a les troballes arqueològiques realitzades en les diferents províncies i demarcacions de l'Estat espanyol i de Portugal. L'única referència a la província de Tarragona fou aquesta: «Constantí (?), cerca de Tarragona. Un hacha de mano del Acheulense inferior».¹⁴

Gairebé simultàniament, el naturalista i prehistoriador madrileny Manuel Cazarro y Ruiz, en un estudi publicat a Barcelona l'any 1919, va escriure: «Mal representados están en la región los períodos más antiguos que se refieren al chelense y al achelense pues sólo del segundo de éstos se ha citado un hacha de sílex de las llamadas por los franceses *coup de poing*, que se dice encontrada en el suelo catalán entre los aluviones de arcillas y tierras que se explotan para la alfarería en el término de Constantí, situado a 5 km. de Tarragona. Se conserva esta hacha en el Museo de Tarragona en cuyo catálogo figura». Després d'aquesta sorprenent referència explícita als terrers dels forns terrissers constantinencs¹⁵ i de citar els llibres de Morera i de Lafuente, Cazarro afegí: «A la amabilidad y por todos reconocida ilustración del Conservador del Museo Arqueológico de Tarragona, señor Del Arco, debí el que se me permitiera reconocerla. Es una hacha de sílex, de color algo oscuro, aguda en la punta y redondeada en la base, con los bordes laterales situados en un mismo plano y con retoques grandes en los lados, que ocupan parte de la superficie de sus caras. El aspecto de ella es más bien el de los instrumentos semejantes franceses que corresponden al final del período achelense, y al no existir ningún dato acerca de ella ni haberse señalado en aquella región hallazgos de otras semejantes, unido a los tristes precedentes de una época en la que algunos arqueólogos de la localidad, queriendo encontrar base para demostrar sus teorías arqueológicas, dieron lugar a pretendidos hallazgos de antigüedades egipcias y de otras épocas, hace sospechosa la exactitud de la procedencia de este objeto que, de ser cierta, sería el de mayor antigüedad encontrado hasta ahora en la región».¹⁶

¹⁴ Obermaier, H., *El hombre fósil*, Madrid: Museo Nacional de Ciencias Naturales, 1925, p. 221.

¹⁵ En diversos indrets del nostre Camp, l'extracció d'argiles destinades a la fabricació de ceràmica ha permès recuperar un bon nombre de materials arqueològics. Vegeu, per exemple, el cas de les restes corresponents a una ocupació neandertal a l'aire lliure, localitzades en un dels terrers de les bòbiles del Sugranyes, donades a conèixer per Salvador Vilaseca en el seu article «Mustero-Levalloisiense en Reus», *Archivo Español de Arqueología* (Madrid), volum III (1952), p. 31-36 + II làms.

¹⁶ Cazarro, M., *El cuaternario y las estaciones de época paleolítica en Cataluña*, «Memorias de

És clar que l'esment dels «pretendidos hallazgos de antigüedades egipcias» és una referència al famós episodi del fals sarcòfag romà aparegut a Tarragona a mitjan segle XIX, del qual B. Hernández ha estat repetidament declarat culpable, per bé que injustament, atès que en realitat fou la crèdula víctima d'un engany fraudulent perpetrat per altres.¹⁷

El 1934, el professor i prehistoriador Lluís Pericot García citava la destal entre les molt escasses mostres conegudes fins aleshores, «en la zona oriental de la península», de la presència humana durant el paleolític inferior: «Del cheleo-achelense no conocemos otros restos que un hacha de mano del achelense inferior que se cree [sic] hallada en Constantí, provincia de Tarragona y las dos piezas halladas por Breuil y Obermaier en el yacimiento de *San Blás*, cerca de Teruel [...]».¹⁸

Pel que fa al lloc en què fou trobada la destal, ja hem vist com el repetidament citat Obermaier afegí un interrogant (entre parèntesis) tot seguit del topònim Constantí, i com Pericot digué que «se cree hallada en Constantí». També dubtà de la procedència constantinenca d'aquesta eina de sílex negre el metge i prehistoriador reusenc Salvador Vilaseca Anguera, qui l'any 1953 —en el seu llibre sobre les indústries de sílex localitzades fins aleshores en la demarcació— deia: «La única pieza achelense que conocemos de la provincia es el hacha que se conserva en el Museo Arqueológico Provincial de Tarragona, de procedencia muy dudosa, acaso francesa, aun cuando se haya supuesto de Constantí».¹⁹

Al seu torn, l'any 1947, l'arqueòleg i professor aragonès Martín Almagro Basch, en el primer volum d'una altra voluminosa *Historia de España*, també cità —a partir del llibre d'Obermayer— «el hacha de mano del Acheulense inferior hallada en Constantí (Tarragona)», sense més consideracions.²⁰

El 1965, els arqueòlegs Eduard Ripoll Perelló i Henry de Lumley van publicar en la barcelonina revista *Ampurias* un compendiós article sobre les troballes a

la Real Academia de Ciencias y Artes» (Barcelona), tercera època, vol. XV, p. 149-150. No he pogut consultar directament aquesta publicació i he fet servir les transcripcions —no del tot idèntiques— que he trobat en publicacions posteriors (de Ripoll & Lumley 1965 i de Fandos 1968, vegeu *infra*).

¹⁷ Vegeu el meu article «L'aparició del 'sepulcre egipci' de Tarragona», *El Punt* (Tarragona), núm. 992, 8 de juny de 1999, p. 38.

¹⁸ Pericot García, L., *Épocas primitiva y romana* [primer tom de la *Historia de España. Gran historia general de los pueblos hispanos*], Barcelona: Instituto Gallach, 1934, p. 52.

¹⁹ Vilaseca, S., *Las industrias del sílex tarraconenses*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1953, p. 506. A peu de plana, hi cita —no del tot completes— les referències bibliogràfiques (detallades en les nostres notes anteriors) d'À. del Arco (1894), A. M. Gibert (1909) i H. Obermaier (1925). Obvio els dos paràgrafs anteriors (i les notes corresponents) al text que he reproduït, però no puc deixar de transcriure la desqualificació que Vilaseca va fer al final de la nota 1 de la p. 19, tot seguit de la referència bibliogràfica al *Catálogo del Museo Arqueológico de Tarragona* (1894), del qual considera coautors efectius B. Hernández i À. del Arco: «Es bien conocida la escasa escrupulosidad científica de que a veces daba pruebas el primero de estos autores». Cal assenyalar que, per a la confecció del suara esmentat *Catálogo*, À. del Arco va utilitzar un inventari anterior d'Hernández (mort el 1891), però ells dos no van arribar a treballar junts. Vegeu, *supra*, la meua nota 17.

²⁰ Almagro, M. «El Paleolítico español», dins del primer tom [*España prehistórica*] de la *Historia de España* dirigida per Ramón Menéndez y Pidal, Madrid: Espasa-Calpe, 1947, p. 276.

Catalunya corresponents al paleolític mitjà. Començaven el treball tot afirmant que «en el aspecto de las industrias humanas nada tenemos en Cataluña anterior al Paleolítico medio», per bé que tot seguit –per mitjà d'una nota a peu de plana– ja feien referència a «una hacha bifacial que se pretende encontrada en una terraza del río Francolí, en las cercanías del pueblo de Constantí», tot adreçant el lector vers una nota posterior i afegint-hi aquest comentari: «Algunas noticias de este tipo hay que considerarlas por ahora como totalmente fantásticas».²¹

Cap al final de l'article, Ripoll i Lumley descriuen l'estratigrafia del territori relacionada amb el període corresponent a la indústria mosteriana. I, en nota a peu de plana, tornaven a esmentar la dextral que ara ens interessa: «De estos terrenos procedería, si fuera auténtico, el hallazgo muchas veces citado del bifacial de Constantí».²²

L'any 1968, el també prehistoriador Antonio J. Fandos Marco publicà, en l'aleshores anomenat *Boletín Arqueológico* de la Reial Societat Arqueològica Tarraconesa, un molt documentat article sobre aquesta i sobre una altra dextral paleolítica, la segona apareguda l'octubre de 1930 en el recinte de la Necròpolis Paleocristina, curiosament arran d'una gran avinguda del riu Francolí.²³

Fandos recollí i contrastà la bibliografia publicada sobre la dextral paleolítica de Constantí i –arran de les referències concretes de Cazurro– explicà: «Hemos explorado cuidadosamente todos los terrenos de la villa de Constantí en que se ven signos de explotación de arcilla y hemos encontrado gran cantidad de nódulos rodados de sílex arrastrados por el río. Hay incluso una pieza de cuarzo compacto que parece tener posibilidades de haber sido tallada por el hombre. Pero no hay nada que demuestre claramente una industria humana». A partir de les dades conegudes sobre les dues destrals objecte del seu article, Fandos va concloure això sobre la *constantinenca*: «Hacha de sílex, negro, de factura acheulense, perfectamente trabajada, encontrada en las arcillas cuaternarias de tipo delta que se sedimentaron cerca de la desembocadura del Francolí. En la actualidad los terrenos corresponden al término de Constantí. No nos atrevemos a dudar de la autenticidad histórica de la pieza, que por otra parte no tenemos ningún punto en que apoyarla. Dudamos seriamente, con la mayoría de autores, de la autenticidad del lugar del hallazgo. Nos basamos en ello en: 1) La creencia de que el descubridor fue Hernández Sanahuja y el poco crédito que nos merece, al menos en este punto; 2) en el tipo de sílex, que no se encuentra fácilmente en

²¹ Ripoll Perelló, E. & Lumley, H. de, «El Paleolítico medio en Cataluña», *Ampurias* (Barcelona), XXVI-XXVII (1964-1965), p. 1 i nota 1.

²² Ripoll Perelló, E. & Lumley, H. de, «El Paleolítico medio en Cataluña», obra citada, p. 66, nota 61 (s'hi inclou una transcripció de la referència de Cazurro).

²³ Fandos Marco, A. J., «Sobre dos hachas del Paleolítico Inferior», *Boletín Arqueológico* (Tarragona), èp. IV, fasc. 97-104 (1967-1968), p. 157-163 (a la p. 160 hi ha una transcripció de la referència de Cazurro). Pel que fa a la dextral trobada el 1930, ben diferent de l'altra, vegeu Serra Vilaró, J., *Excavaciones en la Necrópolis Romano-Cristiana de Tarragona* [núm. general 133, i núm. 1 de 1934, de la sèrie de memòries de la Junta Superior del Tesoro Artístico], Madrid: Tipografía de Archivos, 1935, p. 58-59, amb un dibuix doble de J. Recasens (fig. 12).

la provincia. Por lo tanto, si la pieza tradicional de la que tanto se ha hablado y escrito no nos merece confianza, la pieza de la necrópolis nos permite mantener nuestra opinión, aunque no de modo definitivo, de que el litoral tarraconense fue habitado por el hombre durante el Paleolítico Inferior. De ambas piezas sólo hemos podido observar la de sílex negro [...]».²⁴

El 1973, en el seu compendiós llibre *Reus y su entorno en la prehistoria*, Salvador Vilaseca dedicà una mica més d'atenció a la destreal en qüestió i, entre altres consideracions, va escriure: «Según recordamos, hace unos cuarenta años, esta magnífica pieza llevaba pegada una pequeña etiqueta de orla azul, en la que podía leerse, escrita con tinta ferruginosa de color marrón oscuro, la palabra "Constantí". Pero nadie [...], de Constantí o de Tarragona, pudo dar fe de su procedencia. Fue recitada por Lafuente, Carreras Candi [*sic*], etc. Pero en casi ninguna obra ni estudio serio más modernos se ha hecho mención de esta bella pieza de origen tan incierto, habiéndosela considerado incluso de procedencia francesa; por lo menos, el sílex, de muy buena calidad, parece recordar el de la Dordoña. Obermaier la cita con un interrogante. Con las mayores reservas, no-

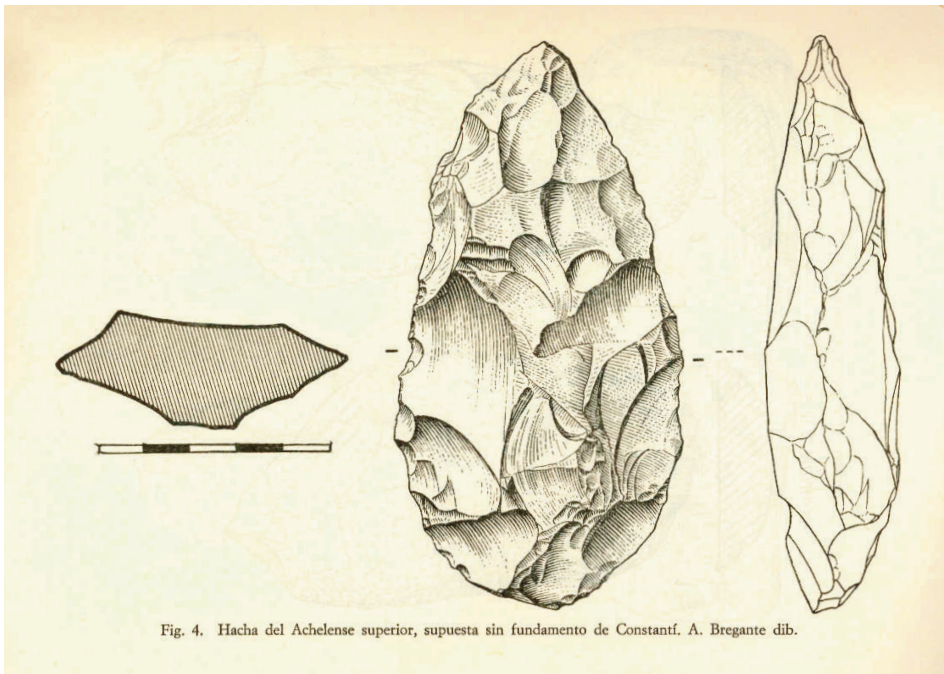

Fig. 4. Hacha del Achelense superior, supuesta sin fundamento de Constantí. A. Bregante dib.

Dibuix tècnic de la destreal, d'A. Bregante, publicat per S. Vilaseca (1973).

²⁴ Fandos Marco, A. J., «Sobre dos hachas del Paleolítico Inferior», obra citada, p. 163.

sotros mismos hemos citado esta hacha del Museo de Tarragona, o, intencionadamente, hemos omitido su mención».²⁵

Tanmateix, Vilaseca es va preocupar de fer dibuixar detalladament aquesta destal per l'especialista A. Bregante, uns dibuixos que va incloure en el volum d'il·lustracions de la mateixa obra editada el 1973.²⁶ Cinc anys després, vaig fer reproduir el dibuix frontal de Bregante –que em va semblar estèticament molt representatiu del període prehistòric– en la coberta d'un opuscle meu sobre arqueologia local, tot i que la destal en qüestió no procedís del terme municipal reusenc.²⁷

Atès que –tot i ser arqueòleg– no sóc, precisament, un especialista en tipologia lítica prehistòrica, no goso dictaminar a quina època concreta pot pertànyer la destal en qüestió, ni tampoc m'atreveixo a proposar la procedència geogràfica del bloc de sílex en què va ser tallada fa milers d'anys. La manca de dades exactes sobre el lloc en què fou trobada la destal és un *handicap* difícilment superable. Un prehistoriador tan qualificat com el Dr. Robert Sala fou ben prudent, l'any 2011, quan es va referir –dins d'un treball referent al territori tarraconense– a la destal que ara ens ocupa: «Les troballes de bifaços a Constantí i a les Borges del Camp, en afloraments de superfície desmantellats, en l'arqueologia del segle XXI són punts en el territori que no podem demostrar per la manca de dades i l'alteració provocada pel pas del temps. La qualitat essencial de jaciments com la Boella és la seva posició estratigràfica, que facilita, mercès a l'excavació sistemàtica, la recuperació de dades de l'entorn en què visqueren els humans de restes paleontològiques dels animals que foren consumits, caçats o aprofitats morts».²⁸

Com hem vist, diversos prehistoriadors anteriors havien considerat aquest bifaç de sílex negre d'època acheuliana, és a dir, del paleolític inferior (en aquest cas, tindria una antiguitat d'entre un milió i cent mil anys), tot i que també podria correspondre al període mosterià del paleolític mitjà (datable *grosso modo* entre els anys 100000 i 36000 aE) i, per tant, atribuïble als neandertals.

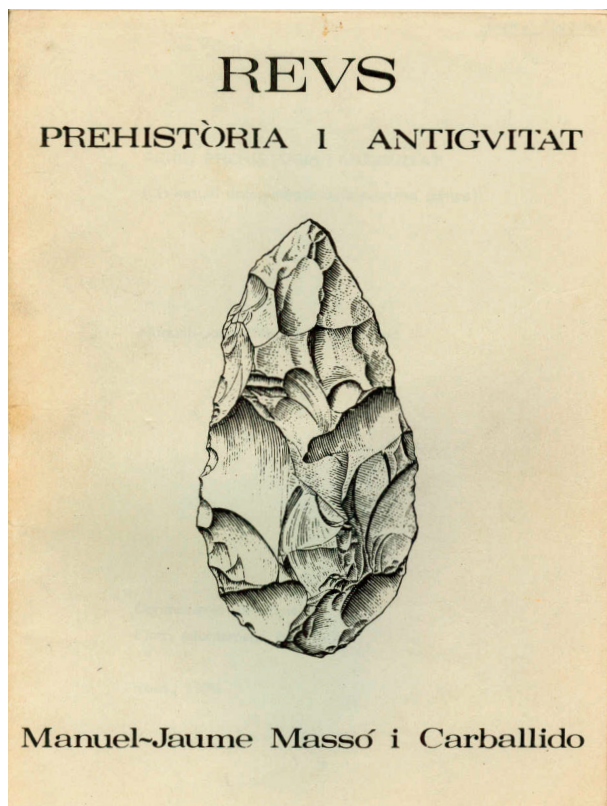
Recentment, els Drs. Josep Vallverdú i Andreu Ollé, investigadors de l'Institut de Paleocologia Humana i Evolució Social, s'han interessat per aquesta destal

²⁵ Vilaseca Anguera, S., *Reus y su entorno en la prehistoria*, Reus: Asociación de Estudios Reusenses, 1973, vol. I (text), p. 18-19. Curiosament, Vilaseca no hi cita l'article del Dr. Fandos publicat feia pocs anys, tot i que ens consta que posseïa i que va consultar un exemplar del *Boletín Arqueológico* corresponent.

²⁶ Vilaseca Anguera, S., *Reus y su entorno en la prehistoria*, obra citada, vol. II (il·lustracions), fig. 4.

²⁷ Massó Carballido, M. J., *Reus, prehistòria i antiguitat (Un estudi arqueològic dels nostres camps)*, Reus: Conselleria de Cultura Exm. Ajuntament, 1978. En l'apartat corresponent al paleolític inferior no esmentava, és clar, la destal en qüestió.

²⁸ Sala Ramos, R., «Tarragona. La prehistòria», dins del volum col·lectiu *Història de Tarragona*, tom I, Lleida: Pagès editors, 2011, p. 51, en la qual també es reproduïxen els dibuixos de la destal, d'A. Bregante, publicats per S. Vilaseca en el seu llibre de 1973. A la p. 47, el Dr. Sala va incloure Constantí, com a jaciment en superfície, en el mapa de situació dels «principals jaciments per als primers pobladors del territori de Tarragona».

Coberta de l'opuscle de J. Massó (1978).

i és previst que pròximament en facin un estudi tecnològic detallat, amb una anàlisi petrològica inclosa. Només m'han pogut avançar que –d'entrada– tampoc no els sembla una peça d'origen local, amb un tipus de sílex força semblant al de diverses varietats de França i d'Anglaterra.²⁹

Finalment, només em cal apuntar que en el Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca –inaugurat a Reus l'any 1984– s'exposa al públic una reproducció o rèplica d'aquesta destrala *constantinenca*, en una vitrina, tot indicant que es tracta d'una còpia de l'original.³⁰

²⁹ Els agraeixo les informacions aportades sobre aquesta qüestió.

³⁰ La rèplica té el número d'inventari MR 5881.